

Ю. А. ПІНЧУК

УЗАГАЛЬНЮЮЧА ПРАЦЯ ПРО Н. Д. ПОЛОНСЬКУ-ВАСИЛЕНКО

(Верба І. В. Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884-1973) / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. - К., 2000. - 340 с., іл.)

Сьогодні, коли перед українською історичною наукою постали актуальні завдання щодо створення сучасної наукової концепції національної історії, а в царині української історіографії - систематичного огляду розвитку української історичної думки, першим кроком у цьому напрямі є переосмислення наукового доробку наших великих попередників, вивчення життя і діяльності відомих представників національної науки, насильницьки вилучених за радянської доби з вітчизняної історії. Н. Д. Полонська-Василенко належить саме до таких постатей, тому створення праці про неї - завдання важливе й актуальне. У зв'язку з цим заслуговує всілякого схвалення монографія Ігоря Верби про цю непересічну особистість.

Історіографічна частина, або вступ, монографії, як, до речі, майже і всі інші її структурні підрозділи, крім наукової глибини відзначається оригінальністю, має своєрідне авторське обличчя, найважливішими рисами якого є відсутність закомплексованості й догматизму, спрямованість на вирішення основних завдань дослідження. Автор проаналізував значний пласт історіографічної літератури, виданої різного часу, у тому числі зарубіжної. Пошук і систематизація відповідної інформації дозволили досліднику зосередитися на розкритті ролі й місця Н. Д. Полонської-Василенко в науці, культурі, суспільному житті. І. В. Верба звернувся й до супутніх джерел. Йдеться про науковий аналіз багатьох праць як учених діаспори (В. Омельченка, Л. Винара), так і України (В. Ульяновського, С. Білоконя, С. Водотики, І. Мазура). Вдало поданий і огляд історичних джерел, які автор зібрав у 16 архівосховищах. Історіографічні спостереження дослідника відзначаються оригінальністю, новизною, докладним аналізом думок своїх попередників щодо постаті Н. Д. Полонської-Василенко. Базуючись на цьому історіографічному доробку та залучивши нові, насамперед, архівні джерела, автор створив ґрунтовну узагальнюючу працю про Н. Д. Полонську-Василенко.

Ігор Верба послідовно простежив її сповнений драматизму життєвий шлях, формування суспільно-політичних та історичних поглядів ученої, науково-дослідницьку, викладацьку, просвітницьку діяльність. Однією з позитивних рис праці є намагання дослідити еволюцію історичного світогляду Н. Д. Полонської-Василенко: від великодержавницької історіографічної традиції через спроби застосування марксистської методології до усталеного державницького напрямку. Однак дещо категоричним є висновок автора про те, що Н. Д. Полонська-Василенко "в ранній період свого становлення як педагога та дослідувача розвивалась під благодотворним впливом російського оточення й російської духовності та культури". На нашу думку, зміст роботи і, зокрема, розділу 1, наштотує на висновок, що формування її світогляду відбувалося під впливом українського і російського оточення, української і російської духовності та культури.

Окрім якостей, необхідних для історика-дослідника загалом, автор виявив і глибокі знання в галузі історіографії, джерелознавства, краєзнавства та деяких інших історичних дисциплін, насамперед генеалогії та геральдики. Отже, маємо повне право говорити про

методологічні підходи та теоретичні узагальнення, в тому числі щодо "джерелознавчої культури", "потенційних можливостей", "евристичного поля" тощо. Авторіві вдалося досить повно висвітлити весь широченний діапазон наукових інтересів Н. Д. Полонської-Василенко. Йдеться передусім про історію козаччини, церкви, культури, права, війська тощо. Досить об'єктивно оцінено й вклад ученої в розвиток української археографії.

Водночас впадають в око дещо суперечливі загальні висновки історіографічного огляду. Автор зазначає, наприклад, що в літературі діаспори з досліджуваної проблеми існують "тенденції до фрагментарності висвітлення життєвого та наукового шляху Н. Д. Полонської-Василенко". Разом з тим він твердить, що в цій літературі "вперше на весь голос було сказано про відому дослідницю і з допомогою відповідних матеріалів і джерел реконструйовано її портрет".

Досліджуючи походження, дитинство і роки навчання Н. Д. Полонської-Василенко, формування її суспільних та історичних поглядів, науково-викладацьку діяльність, Ігор Верба обрав проблемно-хронологічний принцип, що в основному дозволило успішно вирішити всі означені в першому розділі питання. Важливою є думка про те, що теоретичний фундамент наукової творчості Н. Д. Полонської-Василенко переважно спирався на пріоритетні положення позитивістської історіографії Росії XIX - початку XX ст. і загалом відповідав розвитку дослідницької методології історика. Автор досить переконливо, спираючися на факти, довів благотворний вплив на світоглядні позиції Н. Д. Полонської-Василенко її тодішнього російського і, зрештою, українського оточення, що персоніфікувалось у постатях проф. М. В. Довнар-Запольського, проф. В. С. Іконникова, іншої київської професури. В результаті зроблено висновок, що діяльність Н. Д. Полонської-Василенко до 1917 року насамперед проходила в річищі офіційної російської історіографії. Це має певне наукове значення, оскільки в закордонному українознавстві (В. Омельченко, частково О. Оглоблин) побутувала думка про українофільство Н. Д. Полонської-Василенко ще за тих часів. Значна увага приділена й іншому важливому питанню - приват-доцентству Н. Д. Полонської-Василенко в стінах Київського університету св. Володимира. За допомогою фактичного матеріалу, шляхом його аналітичного окреслення та неупередженої ілюстрації доведено, що вчена була чи не першою лекторкою університету в такому високому ранзі.

Дуже вдалим є 2-й розділ монографії, присвячений науково-академічній і педагогічній роботі Н. Д. Полонської-Василенко 1917-1941 рр. Показано працю дослідниці в царині наукових студій. Життя та діяльність Наталії Дмитрівни подається на широкому тлі тогочасної дійсності, значну увагу приділено погрому та нищенню наукових шкіл за часів тоталітаризму. Центральне місце тут посідає показ еволюції Н. Д. Полонської-Василенко в бік українських кіл, прямування її до української ідеї. Це був складний і досить тривалий шлях, якому вона не зраджувала до кінця життя. Велике значення має і зображення тогочасного оточення вченої, яке складалося з таких особистостей, як академіки М. П. Василенко, А. Ю. Кримський, Д. І. Багалій, Д. І. Яворницький, М. Є. Слабченко, професор О. П. Оглоблин, письменниця і громадська діячка Л. М. Старицька-Черняхівська та інші. Автором проаналізовано і значний науковий доробок дослідниці в царині історії Запоріжжя і Південної України другої половини XVIII століття.

Безумовно, найбільш складним у всіх відношеннях і виключно важливим в науковому розумінні є 3-й розділ монографії. Саме в ньому, присвяченому життю і діяльності Н. Д. Полонської-Василенко за часів нацистської окупації України (1941-1944) та еміграції (1944-1973), розкривається змістовний бік обраної теми. Автор уперше ввів до наукового обігу значну кількість до того закритих архівних джерел, висвітив працю Н. Д. Полонської-Василенко в різних академічних ланках, її доробок у царині архівознавства.

Важливим є й те, що життя Наталії Дмитрівни показано в співпраці з багатьма істориками та архівістами України, яких відверто уникала офіційна наука: О. П. Оглоблиним, В. В. Міяковським, Л. О. Окиншевичем, К. Т. Штепою, Д. І. Дорошенком, Б. Д. Крупницьким, А. І. Яковлівим та іншими. Ігор Верба вдало обрав ту конкретну проблему, яка дала йому можливість з найбільшою ефективністю показати інформаційні можливості цього складного етапу життя і творчості Н. Д. Полонської-Василенко. Доцільність такого підходу диктувалась тим, що цей період в історіографічному аспекті майже не вивчений.

Четвертий розділ автор присвятив археографічній діяльності Н. Д. Полонської-Василенко. Її наріжним каменем стала участь у монументальному археографічному проекті - підготовці до видання "Архіву Коша Запорозької Січі". Показана сумлінна праця вченої в когорті відомих дослідників, серед яких були насамперед академіки М. С. Грушевський, М. Є. Слабченко та інші. Автор робить висновок: Н. Д. Полонська-Василенко була єдиним істориком, яка працювала в Археографічній комісії ВУАН з видання запорозької архівної спадщини протягом усіх років її підготовки (1927-1934) і, таким чином, немовби єднала два періоди діяльності Археографічної комісії - до етапу репресій (1927-1931) і після нього (1931-1934).

І. В. Верба ґрунтовно проаналізував і рідкісний збірник документів з історії заселення Південної України у XVIII столітті (як вважалось раніше, втрачений для науки), який дослідниця дбайливо готувала протягом майже 20 років. На наш погляд, цей архівний раритет заслуговує на те, щоб бути виданим, оскільки в ньому зберігаються джерела, які загинули в результаті двох останніх воєн. У них показано процес освоєння південноукраїнського регіону у XVIII столітті, рефреном проходить думка, що споконвіку ця територія належала Україні. Торкнувся І. В. Верба й археографічної діяльності Н. Д. Полонської-Василенко за часів нацистської окупації України, змалював участь ученої в започаткованому правником А. І. Яковлівим проекті з підготовки збірника грамот і привілеїв на магдебурзьке право українським містам та у Церковно-Археографічній комісії, ініційованій у Львові під егідою митрополита А. Шептицького.

Автор записав і використав у своїй роботі свідчення і спогади про Н. Д. Полонську-Василенко багатьох людей: іноземного члена НАН України О. Й. Прицака, члена-кореспондента НАН України Ф. П. Шевченка, доктора історичних наук К. І. Стецюк, проф. д-ра Л. Винара, племінниці акад. М. П. Василенка Н. К. Василенко, дочки гетьмана П. Скоропадського Олени Отт-Скоропадської та інших. Разом з архівними матеріалами вони суттєво доповнюють портрет Н. Д. Полонської-Василенко.

Усі розділи дослідження завершуються змістовними висновками, а логічний кінець книги - це підсумок всієї роботи, якій притаманні достовірність і новизна.